

NEOCORPORATISME I PLURALISME EN LES SOCIETATS DEMOCRÀTIQUES: UN DEBAT OBERT

Carlota Solé
(Universitat de Barcelona)

DEFINICIONS CLASSIQUES

En els últims deu anys el nou tema del «neocorporatisme» esdevé el centre d'atenció de sociòlegs i científics polítics europeus i americans. La publicació, l'any 1974, de l'article de Philippe Schmitter: «*Still the Century of Corporatism*» situa el debat en les coordenades de la discussió teòrica i la viabilitat de l'aplicació empírica a diversos indrets del món. Es desenvolupa una vertadera *growth industry*, com diu Leo Panitch.

Contemporànies a l'aportació de Schmitter són les dels sociòlegs anglesos Ray Pahl i Jack Winkler, a més de l'alemany Gerhard Lehmbruch. Però, sens dubte, l'obra de Schmitter influeix determinantment en la literatura, apologística o crítica, sobre neocorporatisme fins avui publicada. Schmitter despulla de qualsevol connotació ideològica el concepte de corporatisme, que divideix en dues modalitats ideal-típiques: corporatisme societal i estatal. Paral·lelament, Lehmbruch ha distingit entre corporatisme liberal i autoritari. Les dues primeres modalitats, és a dir, el corporatisme societal o liberal, han pres recentment la denominació, convencionalment acceptada de «neocorporatisme».

Amb una llarga història a Europa, des de 1870 aproximadament, segons Schmitter, i una forta tradició europea en el camp del pensament jurídic i polític del primer terç del nostre segle, el terme popular associat comunament amb els règims feixistes d'aquella època deixa pas cinquanta anys més tard a un nou concepte: el de neocorporativisme, o, utilitzant

un anglicisme: neocorporatisme. És ben clara la línia de continuïtat, amb dos conceptes i termes es refereixen a un mateix fenomen recurrent: determinades pràctiques polítiques que es materialitzen en acords i pactes entre les diferents forces socials presents en una societat avançada o en vies de modernització.

La necessitat d'establir i definir un nou model de societat, de sistema polític o d'estructura política en una societat capitalista respon a la convenció que el sistema polític anterior i les formes d'organització anteriors han perdut capacitat i credibilitat com a instruments de representació dels interessos bàsics de la societat. Els diferents grups socials (classes, estrats, capes, estaments, etc.) perden la necessitat de sentir representats individualment llurs interessos. La societat regida anteriorment per una forta individualització tendeix a requerir vincles de solidaritat i a organitzar-se com a comunitat orgànica. Els grups socials s'interrelacionen i interactuen, un cop definits d'acord amb els interessos i criteris ocupacionals, religiosos, culturals, polítics, sexuals, etc. La segmentació o fragmentació de la xarxa o teixit social en grups d'interessos necessita formes noves de cohesió que el propi Estat impulsa en les societats avançades de llarga tradició democràtica en llur convivència i llur vida política. El replegament cap a formes d'organització i pràctica política que semblaven ja superades fa reflexionar sobre l'aparició del nou corporativisme en una època de crisi econòmica i sòcio-política i sobre la pretesa «ingovernabilitat» de les societats democràtiques, malgrat l'existència d'institucions arrelades en la tradició històrica i legitimades ideològicament pel liberalisme de caire burges dominant després de la Segona Guerra Mundial.

El neocorporatisme apareix com una nova forma d'eliminar, si no d'evitar, el conflicte obert i violent, negociant les divergències entre els grups d'interessos i l'Estat, en el paper d'àrbitre i de part. Això es tradueix en l'intervencionisme progressivament més fort per part de l'Estat i més extensiu a totes les esferes de la societat. D'altra banda, comporta l'intent d'incorporar els grups socials de *status* inferior en el procés de presa de decisions de política econòmica i altres, vinculant en una estructura d'interessos els protagonistes d'un conflicte potencial. L'harmonització dels interessos esdevé el nou *ethos* de la societat corporativa.

Aquestes són les premisses que duen a Jack Winkler a definir el corporatisme modern com «un sistema econòmic en el qual l'Estat dirigeix i controla predominantment les empreses privades, d'acord amb els principis d'unitat, ordre, nacionalisme i eficàcia que porta a l'èxit» (Winkler, J. a Scase, R. (ed.): 1977, pp. 43-44). La intervenció de l'Estat és cabdal, tot i adquirir el caràcter de canvi qualitatiu: l'Estat deixa d'ésser punt de suport de l'economia per a esdevenir una unitat de decisió i implemen-

tació, amb un paper clarament dirigent. El control per part de l'Estat sobre les decisions del sector privat d'una economia i d'una societat comptarà amb l'esforç cooperatiu més que no pas competitiu per part dels membres de la societat, la qual es constitueix per elements interrelacionats en un cos únic. La unitat dels elements constituents en un tot orgànic es trasllueix en la necessitat i el deure de col·laborar entre els diversos grups d'interessos. L'ordre durà l'aval de la disciplina, en la consecució del benestar col·lectiu per damunt de l'individual o privat. És així que el corporatisme modern és un sistema collectivista més que individualista, que es projecta en la nació més que no pas en una classe social, la família, la religió o un grup ètnic. Els objectius col·lectius s'obtindran, a més, a través d'organitzacions que garantiran l'eficàcia de l'empresa (Winkler, J. a Scase, R. (ed.), 1977, pp. 46-50). Les coordenades del sistema econòmic corporatista modern són doncs les de propietat privada i control públic per part de l'Estat.

En termes igualment amplis i genèrics, Giner i Pérez Yruela defineixen corporatisme com un tipus de societat en la qual predominen les corporacions. El concepte definitori d'aquest tipus o model de societat és el de corporació. Els autors entenen per corporació «tota institució social, en el si d'una societat, erigida per persones o coalicions, per a assolir una sèrie d'objectius i finalitats més o menys explícits, segons els principis de jerarquia interna, coordinació imperativa i normes de conducta eficient; a més a més de l'accés, el repartiment, la participació i l'exclusió diferencials dels recursos escadussers sobre els quals els institucions tracten d'exercir el control» (Giner, S., Pérez Yruela, M., 1979, pp. 13-14).

Rebaixant el nivell d'anàlisi i l'àmbit d'aplicació, la definició de Schmitter situa el fenomen del corporatisme modern en el marc d'operativitat empírica. Com a concepte teòric, és una forma d'acord institucional entre interessos de grups organitzats associativament, en el si de la societat civil, amb les estructures de decisió de l'Estat. La definició de Schmitter de corporatisme en la versió liberal, pròpia de les societats democràtiques occidentals, és la d'«un sistema de representació d'interessos, en el qual les unitats constituents s'organitzen en categories, limitades en llur nombre, específiques, obligatòries, no competitives, ordenades jeràrquicament i diferenciades funcionalment; categories reconegudes o permeses (si no creades) per l'Estat i a les quals es garanteix deliberadament un monopoli de representació, a canvi d'observar algun tipus de control sobre la selecció dels líders i l'articulació de demandes i recolzaments» (Schmitter, Ph. i Lehbruch, G., 1979, pp. 9-13).

PLURALISME I NEOCORPORATISME

Bàsicament, el corporatisme modern en la versió liberal, o neocorporatisme, és un sistema de mediació o intermediació d'interessos que es contraposa al pluralisme. La definició ideal-típica que dona Schmitter de neocorporatisme s'ha d'entendre com una alternativa paradigmàtica al pluralisme. Pluralisme és un concepte igualment definit per aquest autor com «un sistema d'intermediació d'interessos en el qual les unitats constituents s'organitzen en un nombre no especificat de categories múltiples, voluntàries, competitives, no-jerarquitzades en llur ordenació i autodeterminades (segons el tipus i l'àmbit dels interessos); categories que no són particularment autoritzades, reconegudes, subvencionades, creades o controlades en la selecció dels líders o l'articulació d'interessos per l'Estat, i que no exerceixen el monopoli de l'activitat representativa en el si de llurs respectives categories» (Schmitter, Ph., 1974, a Scase, R. (ed.), 1979, p. 15).

Pluralisme i corporatisme es contraposen, però tenen en comú algunes premisses bàsiques. En primer lloc, és important el creixement d'unitats associatives formals de representació, la persistència i l'expansió d'interessos diferenciats funcionalment i potencialment conflictius, el paper d'equips administratius, d'experts, de tècnics que conformen una vertadera oligarquia, que desplaça la representació territorial i de partits polítics. D'altra banda, ambdós tendeixen cap a l'expansió en l'àmbit de la política estatal i la interpenetració de les esferes de decisió privada i pública. Malgrat els punts en comú, però, pluralisme i corporatisme s'han de comprendre com a dos sistemes alternatius de representació d'interessos i de presa de decisions polítiques per part de les autoritats estatals. L'organització de l'Estat per tal d'implementar les polítiques públiques esdevé un tercer element significatiu.

En les societats democràtiques occidentals, regides pels principis del sistema econòmic capitalista, el pluralisme deixa pas gradualment a formes d'intermediació d'interessos de caràcter corporatiu. El corporatisme liberal o neocorporatisme substitueix parcialment el pluralisme. Lehmbruch ens fa una advertència en dir que el corporatisme modern no ha de confondre's amb la pura cooperació o consulta a grups d'interessos organitzats, ja que aquests ja existeixen en les democràcies parlamentàries, de règim pluralista de representació, característiques de les economies capitalistes avançades. El tret rellevant és l'alt grau de col·laboració entre els propis grups en la formulació i l'aplicació d'una determinada política econòmica (Lehmbruch, G., 1979, pp. 151-152). D'aquesta forma, el corporatisme liberal (Lehmbruch) o societal (Schmitter) redueix les

limitacions del pluralisme, incapaç de representar els distints interessos dels diferents i diversos grups socials en proliferació, de controlar la progressiva burocratització, la creixent concentració i la centralització del capital que exigeix el sistema econòmic, i de garantir la pau social, malgrat les institucions i els mecanismes de control de les democràcies parlamentàries.

En les societats democràtiques de tradició liberal, la modalitat del corporatisme societal o neocorporatisme ha sorgit de forma diferent a la d'aquelles societats amb una tradició corporativista, segons l'acceptió ideològica de corporativisme que identifica el fenomen amb els règims polítics feixistes dels anys trenta. En un règim autoritari-feixista, les relacions complexes que s'estableixen entre l'Estat i els interessos privats es fonamenten essencialment en els processos d'intercanvi i la negociació política que garanteix l'autonomia fonamental dels actors implicats (Pizzorno, A., a Berger, S. (ed.), 1981, p. 250). En un sistema neocorporatista l'Estat es recolza directament en les organitzacions d'interessos, que mantes vegades representen interessos funcionals i estratègics, per tal d'assegurar la seva autoritat en formular, decidir i aplicar polítiques estatals o públiques. D'aquesta manera es produeix, de fet, una delegació d'autoritat des de l'Estat cap a les organitzacions representatives d'interessos, les quals adquireixen un *status* semipúblic en prendre responsabilitats i poder en la implementació de les polítiques que prèviament han ajudat a formular i decidir. Aquestes organitzacions esdevenen així «governos privats», fomentats pel propi Estat per a reduir les dificultats derivades de la creixent complexitat de l'organització econòmica i social de les societats avançades.

El fet de delegar autoritat per part de l'Estat i d'incorporar, en la tasca de decisió i aplicació de polítiques de tota mena, grups socials anteriorment subordinats, duu implícit el reconeixement de la debilitat i la incapacitat de l'Estat de tradició liberal per a governar societats de creixent complexitat. L'Estat ha de recolzar-se progressivament en organitzacions que, en principi, li són externes i es troben desvinculades de les institucions parlamentàries i dels mecanismes de representació pluralista. Els partits polítics comparteixen llurs funcions i tasques de representació i intermediació d'interessos amb estructures i formes corporatives d'acció i actuació en la formulació de polítiques d'ordre i àmbit divers, en la coordinació social i en la resolució de conflictes (Maraffi, M., 1981, p. 12).

En aquest sentit, la concepció de Panitch sobre el corporatisme modern és significativa. Per a aquest autor es tracta d'una estructura política de les societats capitalistes avançades, en la qual s'integren grups socio-econòmics diferents i organitzats internament. Implica un vincle real entre l'Estat i els grups funcionals, constituït per la representació institucionalitzada en les mesures de política estatal. Suposa, a més, la interacció entre els propis

grups, contrastant amb la relació recíproca, unilateral entre els agregats d'interessos i l'Estat, com és característic dels grups de pressió. En tercer lloc, significa un element de control de l'Estat sobre els grups, pel qual, l'autonomia dels darrers es troba limitada, essent utilitzats com a agents de mobilització o administració de la política estatal (Panitch, L., 1981, pàgina 173).

Ara bé, l'aparició d'estructures corporatistes en el si d'una societat capitalista avançada o d'una democràcia liberal no vol dir que llur funció representativa desplaci o substitueixi totalment o parcialment la representació parlamentària. Ans al contrari, coexisteix amb ella en la formulació de polítiques i pràctiques d'acció política diverses, en la coordinació social i en la resolució dels conflictes. No significa tampoc que aquestes estructures polítiques actuïn en tots els camps i àrees de la societat o en totes les relacions entre l'Estat i els grups d'interessos. De fet, l'estructura política corporativa té un caràcter parcial i limitat.

D'altra banda, en les democràcies de tradició liberal no tots els grups tenen una naturalesa corporativa ni tots els sectors de la societat es troben corporatitzats. Claus Offe ens ho diu ben clarament: «En un sistema corporatiu, s'afegeix a la maquinària de la política de representació democràtica un segon circuit. L'ordre institucional, del qual són elements importants les eleccions periòdiques, els partits polítics, els governs parlamentaris, se suplementa amb un acord polític que inclou els grups d'interessos organitzats, més importants, i els cossos de consulta i reconciliació. El tret característic del corporatisme modern... és la coexistència dels dos circuits, conjuntament amb la substitució reduïda de la representació territorial per la funcional» (Offe, C., 1981, p. 141).

Les institucions pròpies de la democràcia liberal es relacionen amb les estructures corporatives en la direcció de la diferenciació funcional en subsistemes autònoms, per a afrontar i tractar un nombre major de problemes i demandes socials progressivament més complexos (Lehmbruch, G., 1977, pàgina 179). En aquest sentit, el neocorporatisme es presenta com una alternativa a la democràcia directa amb limitacions ben definides. En cap cas pot ésser considerat com un sistema global que substitueix completament els mecanismes tradicionals de representació i intermediació d'interessos. El règim i l'Estat democràtic liberal han canviat efectivament però fins al punt d'haver quedat obsolets (Maier, C. S., 1975, p. 29).

LA «INGOVERNABILITAT» DE LES SOCIETATS DEMOCRÀTIQUES

El paper de l'Estat en impulsar o crear organitzacions representatives dels interessos dels diversos grups i en dur la iniciativa i l'impuls a l'hora d'establir acords de tipus corporatiu és indiscutible per a Offe (Offe, C., 1981, p. 24). El problema continua centrat en l'eficiència de la representació a través de la identificació pluralista o de l'alternativa neocorporatista. Malgrat la delegació de funcions públiques per part de l'Estat en els grups d'interessos impulsats i promoguts per ell mateix, la creixent complexitat i la proliferació d'interessos reforça la distància entre els grups representats i les institucions que pretenen representar-los. En el sistema pluralista de representació, per la llibertat d'associació i el sufragi universal, tot ciutadà, tota categoria social, en termes de la teoria, es troba representat segons la dimensió ocupacional i, a l'ensems, segons l'*status* social. Avui, els ciutadans demanen, a més, ésser representats en funció d'altres interessos, igualment significatius per a ells, com ara, la nacionalitat, la religió, el sexe o la raça. Les noves identitats individuals esdevenen collectives i defineixen nous interessos que s'organitzen associativament, sobretot quan els canals o nivells de representativitat tradicional han romàs antiquats. Un exemple d'aquest fenomen és el moviment ecològic, el moviment feminista o el pacifista, en les societats avançades de tradició democràtica liberal.

Es planteja la qüestió de si l'Estat, en el sentit liberal, pot fer-se càrrec de la multiplicitat i la complexitat de noves demandes. És evident la necessitat d'un nou mode d'intermediació d'interessos, però el risc de descontrol dels nous grups que sorgeixen fa pensar en la possible «ingovernabilitat» de les societats democràtiques. Tanmateix, la «ingovernabilitat» de les societats altament industrialitzades, capitalistes, depèn no tant de l'increment de demandes socials en relació a les capacitats de l'Estat en afrontar-les, com dels processos d'identificació que implementen els interessos potencials (Schmitter, Ph. a Berger, S. (ed.), 1981, p. 287). La solució és que es formulin polítiques mitjançant les quals els interessos es puguin canalitzar a través d'associacions formals, que cobreixin la varietat més ampla d'interessos potencials. Les pràctiques polítiques que se'n derivin seran més efectives i duran cap a l'estabilitat i l'ordre de les societats, com més monopolítica, especialitzada, jeràrquica i mútuament interrelacionada sigui la interacció entre els membres dels grups d'interessos associats i l'Estat (Schmitter, Ph. a Berger, S. (ed.), 1981, p. 293).

D'aquesta manera, el neocorporatisme es defineix bàsicament sobre la relació o relacions múltiples entre els grups d'interessos i l'Estat. Són relacions de cooperació, de mútua interacció, de caràcter i naturalesa àm-

plia, que englobarien per exemple, relacions de classe social, en termes marxians. Dels diversos grups d'interessos que coexisteixen en una societat avançada, els fonamentats en el capital i el treball tenen un paper central, però mantenen relacions funcionals amb d'altres grups, situats en un mateix pla, i indirectament relacionats amb la divisió del treball (Panitch, L., 1981, p. 175).

En la contradicció o dilema entre pluralisme i neocorporatisme, la qüestió continua essent el procés polític de vinculació de les associacions representatives de grups d'interessos amb l'Estat. L'aparició de nous interessos, tant o més importants que els derivats de la divisió del treball i la dimensió ocupacional, és un altre problema a l'hora de definir el neocorporatisme, pel que fa a la possibilitat d'associació. Així doncs, ja no es tractarà que els treballadors i els empresaris es trobin i se sentin representats, sinó també, els pensionistes, els jubilats, els qui paguen impostos, els estrangers, etc. La dispersió en la identificació d'interessos col·lectius no permet altra cosa que organitzar-se en noves formes d'activitat política col·lectiva. Heus ací, que el neocorporatisme com a forma d'estructurar la intermediació d'interessos funcionals en conflicte pot trobar-se en correspondència o en contradicció amb la implementació de les polítiques estatals.

Queda pendent la qüestió de qui és el beneficiari d'aquestes noves formes de vinculació: són els treballadors o bé els empresaris, parcialment o bé «simètricament», en la voluntat de negociar el conflicte, sota el supòsit que les decisions sobre els acords corporatius siguin preses per tots els participants (o no). El problema que està a la base de la possible solució o resposta a les preguntes pendents és la varietat d'estructures socials de les societats avançades europees i dels USA, la qual cosa es reflecteix en les diferents formes d'organització d'interessos. D'altra banda, davant l'anomenada «ingovernabilitat» de les societats democràtiques arran dels esdeveniments de l'any 1968, que posaren en qüestió la viabilitat i l'eficiència de les institucions democràtiques. La reacció però no fou immediata ni violenta. Subtilment penetra la idea, juntament amb la pràctica, de pactar la «pau social», sense plantejar grans canvis en l'estructura política global ni significar un repte per al sistema de partits polítics o la celebració d'unes eleccions. El concepte de neocorporatisme pretén ésser lliure de connotacions ideològiques, distanciant-se del vell corporativisme i sense involucrar-se en cap classe social o ideologia política específica. Pretén ésser operatiu, com a concepte i com a marc d'anàlisi, tant presentant-se com a model de societat, com a praxi política o com a estructura en una societat capitalista. Necessàriament el debat teòric sobre el neocorporatisme s'haurà de completar amb estudis empírics que marquin els límits d'aplicació i a l'enfonsament el seu contingut.

BIBLIOGRAFIA

- Alemann, U. von (ed.), 1981: *Neokorporatismus*, Campus Verlag, Frankfurt, Nova York.
- Alemann, U. von i Heinze, R. G. (eds.): *Verbände und Staat*, Westdeutscher Verlag, Opladen.
- Alemann, U. von; Heinze, R. G., 1979: «Auf den Weg zum liberalen Ständestaat? Einführung in die Korporatismus diskussion», en Alemann, U. von i Heinze, R. G. (ed.), *op. cit.*
- Berger, S. (ed.), 1981: *Organizing Interests in Western Europe*, Cambridge University Press.
- Cawson, A., 1982: *Corporatism and Welfare: Social Policy and State Intervention in Britain*, Heinemann Educational Books.
- Crouch, C. (ed.), 1979: *State and Economy in Contemporary Capitalism*, Croom Helm, Londres.
- Estradé, A. i Casado, J. A., 1979: «El nuevo corporativismo», «Transición», novembre, Barcelona.
- Giner, S. i Pérez Yruela, M., 1979: *La sociedad corporativa*, Centro de Investigaciones Sociológicas, Madrid.
- Giner, S. i Sevilla, E., 1984: «Spain: from Corporatism to Corporatism», Williams, A. (ed.): *Southern Europe Transformed*, Harper and Row, Londres.
- Giner, S.: «España entre el viejo y el nuevo corporatismo», «La Vanguardia», 29 abril 1982.
- Giner, S., 1980: «L'estructuració corporativa de la societat moderna», «Debat», 7, Centre d'Estudis Socialistes, Barcelona.
- Giner, S., 1983: «Clase, poder y privilegio en la sociedad corporativa», «Papers», 20, Barcelona.
- Jessop, B., 1979: «Corporatism, Parliamentarism and Social Democracy», a Schmitter, Ph. i Oehmbruch, G. (ed.), 1979.
- Kastendiek, H., 1981: «Die Selbstblockierung der Korporatismus diskussion: Teilproblematisierung der gesellschaftliche Politikorganisation korporativer Strukturen und Strategien», en Alemann, U. von (ed.), 1981.
- Lang, W., 1981: «Spanien nach Franco: vom autoritären zum liberalen Korporatismus?», a Alemann, U. von (ed.): *Neokorporatismus*, Campus Verlag, Frankfurt, 1981.

- Maier, C. S., 1975: *Recasting Bourgeois Europe*, Princeton University Press.
- Malloy, J. M. (ed.), 1977: *Authoritarianism and Corporatism in Latin America*, University of Pittsburgh Press, Heffer and Simons Inc., Londres.
- Maraffi, M. (ed.), 1981: *La società neo-corporativa*, Il Mulino, Milà.
- Martínez Alier, J., 1977: «El Pacto de la Moncloa. La lucha sindical y el nuevo corporativismo», «Cuadernos de Ruedo Ibérico», París.
- Martínez Alier, J.: «El viejo y el nuevo corporativismo», «El País», 5 diciembre 1981.
- Moyano, E., 1983: «Corporatismo y agricultura» (tesis doctoral, Escuela Ingenieros Agrónomos, Universidad de Córdoba).
- Moyano, E., 1983: «Acciones e instituciones para una transformación de la agricultura y la vida rural», «Documentación Social», 51, abril-junio.
- Newman, O., 1981: *The Challenge of Corporatism*, MacMillan Press, Londres.
- Offe, C. i Wiesensthal, H., 1980: «Two logics of collective action; theoretical notes on social class and organizational form», *Political Power and Social Theory*.
- O'Donnell, G., 1977: «Corporatism and the Question of the State» a Malloy, J. M. (ed.).
- Orrantia, M., 1979: «¿Ha muerto la clase obrera?», «Transición», noviembre, Barcelona.
- Pahl, E. R. i Winkler, J. T., 1974: «The Coming Corporatism», «New Society», octubre, Londres.
- Panitch, L., 1979: «The Development of Corporatism in Liberal Democracies», en Schmitter, Ph. i Lehmbruch, G. (eds.), 1979.
- Panitch, L., 1981: «Trade Unions and the Capitalist State», «New Left Review», 125, gener-febrer, Londres.
- Pérez Díaz, V., 1984: «Políticas económicas y pautas sociales en la España de la transición: la doble cara del neocorporativismo», a Linz, J. (ed.): *Problemas de España*, Planeta, Madrid, 1984.
- Pizzorno, A., 1981: «Interests and parties in pluralism», a Berger, S. (ed.), 1981.
- Roca, J., 1984: «Els pactes socials: cap un nou corporativisme?» (tesina llicenciatura, UAB, Bellaterra, Barcelona).
- Salaman, G., 1981: *Class and the Corporation*, Penguin, Londres.
- Scase, R. (ed.), 1977: *Industrial Society: Class, Cleavage and Control*, George Allen and Unwin, Londres.
- Schmitter, Ph., 1974: «Still the Century of Corporatism?», «Review of Politics», vol. 36, núm. 1, gener.
- Schmitter, Ph. i Lehmbruch, G. (eds.), 1979: *Trends Towards Corporatist Intermediation*, Sage Publications, Londres, Beverly.
- Schmitter, Ph., 1981: «Neokorporativismus: Überlegungen zur bisherigen Theorie und zur weiteren Praxis», en Alemann, U. von, 1981.
- Solé, C., 1984: «El debate sobre corporativismo-neocorporativismo», «Revista Española de Investigaciones Sociológicas», núm. 26, Madrid.

- Stepan, A., 1978: *The State and Society*, Princeton University Press.
- Von Beymee, K., 1981: «Der liberale Korporatismus als Mittel gegen di Unregierbarkeit?», Alemann, U. von (ed.), 1981.
- Winkler, J. T., 1977: «The Corporatist Economy: Theory and Administration», a Scase, R. (ed.), 1977.